

Luft Ulrich Hans

EGY EGYIPTOMI ÍRNOK PÁLYAFUTÁSA A KR. E. 19. SZÁZADBAN

Barry Kemp, a neves angol egyiptológus az *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization* című könyvében a *Bürokratikus eszme* alcím alatt az ókori egyiptomi írnokról a következőt írta: „Az egyiptomi állam anyagi teljesítménye, mint a piramisok, a feltűnő gazdagság, a paloták, a templomok, a hódítások, ezek mind egy különleges jártasságnak köszönhetőek létüket, tudniillik a források adminisztratív kezelésének”.

A Kemp által elénk megidézett írnok sokféle hivatalban fejtette ki tevékenységét. Ő vette lajstromba a beérkező és kimenő árut, és ellenőrizte annak teljességét. Így egy levélben, amely a Kr.e. 1836. esztendőben keltezett, a Templom írnoka Horemzaef, a következőt írta urának, a Kormányzónak és Templomi felügyelőnek tájékoztatásként:

„Az ott lévő szolga (azaz a levélíró, amikor urának írt) mondta Wosernak, a Raktárkezelőnek: 'Íme, én megadom neked a járandóságodat, a napi áldozat datolya lepényét'. Ő viszont azt mondta: 'Ezt nem tettem meg'.”

Két dolgot figyelhettünk meg: a levélíró magát feladóként írnoknak jelölte, a tisztviselő, akiről ír, viszont raktárkezelőként szerepel. Mindketten viszont az írnoki réteghez tartoznak, mivel a raktárkezelő a makettekben, amelyeket magas rangú tisztviselők sírjaikban helyeztek el, egy teleírt papirusz tekerccsel jelenik meg, sőt magukon a divatos írnok szobrokon is az írnok cím, ha egyáltalán fel van tüntetve, a sok jól hangzó cím között elvész.

Kemp számára az írnok igazgatási tevékenységének vizsgálata volt a központi kérdés, azonban az egyiptomi előkelőség más igényeinek teljesítése is az írnoki feladatok közé tartozott. Ilyen volt az, hogy az írnok kellőképpen megörökítse a király és a tőle függő előkelőség tevékenységét, bevezetve ezáltal azt a kollektív emlékezetbe. A kulturális emlékezet annak az isteni világrendnek része, amelyet a Maat néven ismerünk. Ezt a fogalmat igazságnak is szokás fordítani.

Egy, a 2. évezred elejéről származó szövegben az emberek szemrehányást tesznek a teremtő istennek, amelyet a teremtő ezzel utasít vissza:

„Legyetek üdvözölve! Meg kívánom ismételni nektek a jó [eseteket], amelyeket szívem sugallt nekem az Uroborosban, hogy a rendellenesség csendesedjen le. Megtettem négy tettet a láthatár kapujában. A négy szelet megalkottam, hogy mindenki saját idejében [belőle, mint testvére] lélegezzen; ez egy tett. A nagy áradást létrehoztam, hogy a gyenge ugyanúgy legyen hatalmas [belőle], mint az erős; ez egy tett. Egyik embert a másikkal egyenlőnek teremtettem meg; nem parancsoltam, hogy jogtalanságot cselekedjenek; szívük szegte meg azt, amit mondtam; ez egy tett. Úgy rendeltem, hogy szívük azért ne felejtkezzen el a nyugatról, hogy áldozatot mutassanak be a nomosok isteneiknek; ez egy tett”.

A teremtő beszéde olyan, mint válasz a súlyos vádakra, amelyek főleg az emberek lázadása idejében fogalmazódtak meg. Egyiptomi szemszögből a beszéd négy fontos életszférára tér ki:

1. a természet életet fenntartó erejére;
2. a természet táplálékot adományozó erejére;
3. az emberek egyenlőségére és szabad akaratára;
4. a szociális összefüggésre, amely fogalom alatt az egyiptomiak a túlvilágot és az élők szféráját értették.

Az emberek, akik ezt a gondolatot a második évezred elején megfogalmazták, írnokok voltak. Ezeknek az írnokoknak a kulturális tevékenységét kortársaik és utódaik sokkal magasabbra értékelték, mint az anyagi kultúra keretében kifejtett munkásságukat. Az Antef király sírjában feljegyzett hárfás dal az a középbirodalmi költemény, amelyben már két óbirodalmi bölcsét említenek:

„Halottam Imhotep és Dzsedefhór mondásait,
melyeket gyakran idéznek, mint szállóigéket.

Mi lett helyükkel?”

(Kákosy László ford.)

A Ramesszida korban, a Kr. e. 13. vagy 12. században ezt a gondolatot még határozottabban fogalmazták meg. Egy intelemnben a tanító hosszabban beszél a szellemi tevékenységet kifejtő írnok rangjáról:

„A tudós írnokok, akik az istenek kora után felléptek, a jóslók olyanná váltak, kiknek neve örökké fennmarad, holott eltávoztak, miután életkorukat betöltötték és a világ elfelejtkezett rokonaikról. Nem építettek maguknak ércpiramisokat, vassírköveket sem állítottak. Nem hagytak gyerekeikben nevüket éltető örökösöket, hanem az általuk megfogalmazott könyvek és

intelmek az ő örököseik. A papirusz tekercset felolvasó papként, az írótablát szeretett fiúként alkotta meg. Intelmeik a piramisok, az íróvessző a gyermekük, és a kő felülete a feleségük. Mindenki, vagy magas rangú, vagy alacsony rangú a gyermekévé vált, de a tisztviselő mindenkinek a feje.”

Ezután olyan jajszót olvasunk, amely nemcsak a Ramesszida korra jellemző:

„Van manapság valaki, aki hasonlítana Dzsedefhorra? Vagy aki hasonlítana Imhotepre? Kortársaink között senki sem lett olyan, mint Neferti vagy Kheti, mindnyájuk feje. Megnevezem még Ptahemdzehti nevét, és Khakheperrésonebét?. Van olyan, mint Ptahhotep vagy Kaires? Ezeknek a bölcsenek jöslata, amely szájukból kijött, beteljesült.”

Az ember emlékezetéhez általában a szeretett fiú járul hozzá azzal, hogy atyjának halotti kultuszát fenntartja. A Ramesszida korbeli pesszimista nézet az anyagi sírkultuszra vonatkozóan abból a szomorú tapasztalatából ered, hogy gyakorivá vált a piramisok és a sírok kifosztása. A piramisokban és sírokban felhalmozott kincsek felcsigázták a különben erkölcsös nép egy részének a vágyát, hogy részesedjen azokban. A Ramesszida korbeli sírrablási jegyzőkönyvek sejtetik, hogy a lopásokban az elitréteg bizonyos része is érintve volt.

Még egy szót kellene ejteni az isteni rendről, a Maatról. A király, aki maga isten, a Maatot valósítja meg a földön és fenn is tartja azt. Ehhez természetesen szüksége volt segítőtársakra, a művelt írkokokra. Mivel azonban a Maat mindent áthat, Kemp bevezetőként idézett állítása, amely látszólag az anyagi kultúrára korlátozódik, teljesen helytálló.

Az egyiptomi írástudás sokkal többet jelent, mint amennyit az a modern nevelés céljait ismerő hallgató el tud képzelni. Hellmut Brunner Die altägyptische Erziehung című könyvében világosan megfogalmazta ezt a gondot és azt javasolta, hogy a kutató tekintszen el a modern nevelési felfogástól, ha az ókori egyiptomi neveléssel akar foglalkozni. Szerinte a modern nevelésből hiányzik az az összefogó eszme, amivel az egyiptomiak a Maat fogalmában rendelkeztek. Brunner idézi Platón közismert, a Törvények című értekezésének első könyvében található megfogalmazását (Törv. 643 a):

„A mi mostani beszélgetésünk is olyan emberek között folyik, akik nem az efféléket értik nevelésen, hanem a gyermekkortól fogva az erényre való nevelést, amely vágyat és szerelmet olt belénk, hogy tökéletes polgárokká

legyünk, akik parancsolni és engedelmeskedni tudnak az igazságosság szellemében.” (Körvendi Dénes ford.)

Platón meghatározása nagyon jól egybecseng az egyiptomi nevelési ideállal. Egyiptomi források viszont alig akadnak az életrajzra vonatkozóan, néhány szórványos adattól eltekintve. A modern értelemben vett életrajz az ókori Egyiptomban ismeretlen volt, az életrajz címen létező szövegek inkább az USA-beli CV-re hasonlítanak, akkor is, ha egyiptomi szemszögből nézve egy ilyen látszólagos életrajz bőbeszédűnek tűnik. Ezt a szemléletet jól példázza Kheti kormányzó hosszú életrajza, amelyet a Beni Hasan-i temetőben lévő sírjában vésetett fel. A bevezetésben néhány címet és az egyik származási ágát adja meg:

„Az Örökös fejedelem, a Kormányzó, a Király ismerőse, akit istene, azaz a királya szeret, a Keleti Sivatag előljárója Neheri fia Khnumhotep, az igazhangú, akit a kormányzó lánya, a ház úrnője Baket, az igazhangú szült”.

Az atyját kihagyta, valószínűleg nem volt olyan előkelő származású ember, mint az anyja. A következő részben kitér a sírépítés céljára és a háznépének megörökítésére:

„Ő elkészítette emlékművét, hogy az városának emlékezetében megmaradjon és megszilárdítsa nevét az örökkévalóságban, hogy maradandóságra szánt sírjaként a nekropoliszban tökéletes legyen, hogy név szerint tanácsos testületét megörökítse, megemlítve azokat rajta hivatásuk és hasznosságuk szerint.”

I. Amenemhat király, Atum teremtő istenként személyesen rendezett egy vitát a nagyapjának idejében, ami így hangzik:

„A (Nílus) keleti partja a Keleti sivatagig Dzsut-kheru városához (tartozott), amikor Őfelsége eljött, hogy megszüntesse a gondot, felragyogott, mint Atum maga és rendbe hozta, amit összezavartnak talált, amit egy város a másiktól elvett. Az egyik város határát tudatta a másik várossal; rendbe hozták határköveiket, mint az eget; vizüket elismertették aszerint, ami az iratban van; ellenőrizték aszerint, ami régi időben volt, mert ennyire szerette a Maatot”.

Az idézetből világossá válik, hogy a király a Maat jegyében jár el, amikor egy közigazgatási zavart megszüntet. A király személyesen intézkedik, mert az érintett

ahhoz az előkelő körhöz tartozhatott, amely a leendő királlyal együtt nevelkedett. Ilyen módon a leendő király már ekkor megismerkedett a későbbi segédtszerteivel.

Kheti, Sziút kormányzója, aki még a Kr. e. 21. században élt, a közös nevelésből az úszást emeli ki, valószínűleg különlegességként. Azzal büszkélkedik, hogy a király

„könyöknyi fiúként úrrá tett. A fiatalság élére helyezte; a királyfiakkal együtt úszásra taníttatott.”

A gyér adatok nagyon ritkán teszik lehetővé, hogy a kutató egy írónki pályafutást teljes egészében felállítson. Tanulságos a széles körben ismert Sinuhe története, amelyben a szerző a magas rangú tisztviselőnek, a király ifjúkori társának az életét attól a ponttól vázolja fel, amikor a még fiatal Sinuhe kihallgatja az öreg király meggyilkolásának hírért és elmenekül Egyiptomból. Egyiptomi fölényének teljes tudatában, a palesztin térségben családot alapított, vagyona tett szert, és legyőzte az ott lévő erős előkelőséget. Sinuhe lojalitását ismervén a király megbocsátó levelet küld neki, és azzal érvel, hogy milyen megalázó az egyiptomi ember számára az ázsiai temetés az egyiptomival szemben. Tehát, az örök élet – minden egyiptomi embernek a célja – a térséghez kötődik, Egyiptomon kívül a valódi egyiptomi ember nem boldogulhat a túlvilágban. Az irodalmi mű azzal fejeződik be, hogy Sinuhe visszatér Egyiptomba, a határnál elbocsátja az ázsiai kíséretet, visszaküldi őket a barbárságba, ahol ő sok, talán boldog évet töltött. Őt viszont a király elé viszik, ahol a királyi udvar őt alig ismeri fel, - bár végül felsóhajtának: „Ő az, valóban” – , mert a külseje teljesen hozzáidomult az ázsiai élethez. Mivel ázsiai léte gyengítette egyiptomi állóképességét, a király barátságos tekintetere elájul, de ennek ellenére a király visszahelyezi az udvari körbe barátként, azaz ifjúkori társaként. Az egyiptomiak más címmel is megörökítették a királlyal töltött éveket: magukat királyi növendékeknek vagy a palota tanítványainak jelölték meg.

A királyi nevelési intézményen kívül a templomokhoz is kapcsolódtak oktatási intézmények, amelyek neve tanító kamra volt. Az írónki réteghez tartozó szülők vihették oda gyerekeiket, ám ennek vonzereje nem volt túl nagy az ifjúság számára. Duauf fia Kheti intelmében, amelyet általában a Középbirodalomra kelteznek, Kheti atyja Pepi fiának sok tanácsot ad, és felidézi előtte a kézművesek rettenetes sorsát:

„Az intelem kezdete, amelyet Tyáret város lakója, Duauf fia Kheti Pepi fiához intézett, amikor dél felé utaztak, hogy beadja őt az írást oktató

osztályba az előkelők gyermekei körébe, hogy a székhely élenjárói közé tartozzon.”

Eleinte Kheti az írnok státusát emeli ki, dicsérvén azt:

„Volt alkalmam látni a megverteteket, te inkább fordítsd szívedet az írások felé, és megtekintettem a testi munka alól felmentettet, nézd, az írásnál nincs magasabb.”

Miután az atya az összes foglalkozást bemutatta, még egyszer emlékezteti fiát az írnoki státus előnyeire. Írnok lévén el kell ismernie az isteni rendet, a világot úgy elfogadni, ahogyan isten azt teremtette. Bevezetésül az atyja arra utal, hogy

„lám, nincs hivatás, amelyben neked nem parancsolnak, a tisztviselőt kivéve. Ő maga az, aki parancsol.”

Összefoglalóan azt mondja fiának:

„Íme, az isten útjára helyeztelek. ... Amikor ő a bíróság csarnokába kerül, emberré válik. Íme, olyan írnok nem marad étel és üggy nélkül, aki a királyi palotához tartozik.”

A legfontosabb taneszköz a Kemit könyv, emellett pedig még az onomasztikont és az összes intelmet is használták az oktatásban. A Kemit szó „teljes”-nek fordítható le abban az értelemben, hogy ebben a könyvben minden megtalálható, amit az írnoknak tudnia kellene. Az onomasztikonban az egyiptomiak minden, az egyiptomi világkép részét alkotó fogalmat szó szerint, de értelmezés nélkül soroltak fel. Az első helyen áll az isten, őt követi az istennő, a fényszellemek, a király, a királyné stb., de olyan fogalmakat is felvettek, mint a núbiai erődöket, amelyeket a 12. dinasztia idején építettek, vagy a bikák különböző elnevezéseit. Az intelmekből a növendékek a helyes viselkedést tanulhatták meg. Erre jó példa Ptahhotep intelme. Isten teremtése semmilyen ellenérv dacára sem vehető kritika alá:

„Isten kiválót teremtett.”

Az ember tudása mindig korlátozott az istenéhez vagy a királyéhoz képest.

„Ne legyél tudásod miatt felfuvalkodott.”

A tisztviselő először tájékozódjon egy üggyel kapcsolatban az objektív tényállásról.

„Nem szabad valakit megvádolni, amíg (nem) hallgatod meg.”

Nem ajánlatos az ellenség előtt a szívet kiönteni.

„Ne tárd fel szívedet annak, aki ellenséged.”

A sort még lehetne folytatni más intelmeket is bevonva, de azt hiszem, hogy ízelítőként elegendő ahhoz, hogy képet alkothassunk az egyiptomi intelmről. Gyakorlati tanácsok tarka füzére is olvasható az általános megállapítások mellett. Az alsó réteg úgy ítélte meg a tisztviselő helyzetét, ahogyan ezt a Szép beszédű paraszt történetében olvassuk:

„Kihallgatásra, két ember elválasztására, a tolvaj elhárítására neveztetél ki.”

A tisztviselő kötelezettségei közé tartozott az is, hogy művelt emberként példát mutat. A Szép beszédű paraszt történetében ennek éppen az ellenpéldáját tárgyalják: a köztisztviselő egyik beosztottja arcátlanul elvette a paraszt szamarait rakományával együtt. Erre a paraszt a rabló feletteséhez fordul és a főúrra kilenc egymás utáni könyörgéssel kíván hatni, mivel a köztisztviselő a felelős a beosztott tetteiért. Végül nehezen helyreáll az isteni rend, a Maat.

Egy-két adat tanúskodik arról, hogy mikor lép hivatalba egy fiatal írnok. Ikhernofret tisztviselő elárulja, hogy 26 éves volt, amikor az első udvari posztra kinevezték. Ez az adat ellentétesnek látszik Ptahhotep megállapításával, amely szerint a fiatalember 20 éves korában alapítson családot. Az elitréteg körében ez azt jelentette, hogy a fiatalember ekkor már fenn tudja tartani a családját. Elképzelhető, hogy Ptahhotep száma az eszmei szám, de a források hiánya nem engedi messzemenő következtetések levonását.

Az Óbirodalomban a nagy bölcsek voltak jogosultak arra, hogy az ifjúságot tanítsák. Az Újbirodalomban, de már a Középbírodalomban is létezett azonban olyan intézmény, ahová az ifjakat el lehetett küldeni. Az egyiptomiak viszont nem csak a hivatalos bölcsektől várták a felvilágosítást: a Szép beszédű paraszt története azt mutatja, hogy a paraszt – legalábbis megfogalmazásban – a főurat ezerszer túlszárnyalja. A király, aki mindennek a jelentőségét azonnal felismeri, elrendeli, hogy a parasztot tartsa vissza a főúr és írja fel beszédeit a király számára. Ez összecseng a Ptahhotepnél található utalással, hogy

„a tökéletes beszéd rejtettebb a drágakőnél, de a malomkövel dolgozó lánynál megtalálható.”

Ez az állítás alátámasztja, hogy a szolga ugyanúgy az isteni rend tagja, mint a király vagy a vezető réteg.

Végezetül szeretnék ízelítőt adni az élők szférájából. A Kr. e. 1867-es/66-os esztendővel kezdődik az a levéltár, amely szorosan kapcsolódik egy írnochoz, aki a II. Senwosret király halotti kultuszában szolgált. Horemzaef írno a levéltárban még III. Sesostris utolsó éveiben, 1853/52 előtt mutatható ki és utódja, III. Amenemhat király alatt, Kr. e. 1815/4-ben utoljára. Horemzaef először Templomi írnoként, később Házfelügyelőként négy kormányzó alatt tevékenykedett. Még III. Sesostris utolsó előtti vagy utolsó évében, Kr. e. 1853/52-ben tűnt fel az új kormányzó, Senwosret, aki III. Amenemmes alatt 1829/28-ig látta el a hivatalt. Az ő idejében léptették elő Horemzaef írno a 1833-as/32-es esztendőben házfelügyelővé. Ebben a tisztségben még két következő kormányzót szolgált ki, ezután eltűnt a történelem színpadáról.

Horemzaef feladata a halotti templom felügyelése volt. Erről szól a sok levél, amelyek más iratokkal összekeveredve véletlenül maradtak fenn. Egy jellegzetes példa az a levél, amelyet Horemzaef, Templomi írno Senwosret Kormányzónak küldött a Kr. e. 1843-as/42-es esztendőben. A kormányzó piros tussal a fekete kolumnák közé írta válaszát. Horemzaef álcímet alkalmaz, ahogyan ez szokás volt a felettessel lebonyolított levelezésben.

„Az alapítványi birtok szolgája Horemzaef szól. Egy értesítés az úr számára – élet, üdv, egészség – ez. Legyen az úr környezete – élet, üdv, egészség – rendben és ép mindenütt. Egy értesítés az úr számára – élet, üdv, egészség – ez a következőképpen: A homoktakarítás ünnep az áradás évszak második hónapja hatodik napjára esik, az öltöztetés ünnep az áradás évszak második hónapja nyolcadik napjára. Az úr – élet, üdv, egészség – a homoktakarítás és az öltöztetés ünnepre négy zacskó zsírt szíveskedjék adományozni, valamint földimogyorót és száz *anenet* gyümölcsöt küldeni. Egy értesítés ez a *wagi* ünnepre küldendő bikáról, amely a Kormányzó és Templomi felügyelő adója erre az ünnepre.”

Érdekes a Kormányzó válasza, amely a papirusz jelenlegi állapota miatt nehezen értelmezhető. A kormányzó a zsírra és a földimogyoróra nézve nagyvonalú, a gyümölcs kapcsán viszont pontos, de a bikát egyáltalán nem említi.

„Hozass sok zacskót és 100 *anenet* gyümölcsöt az emberek számára, valamint a *wagi* ünnep élelmiszerét az emberek számára.”

Az írno a természetesen arra is ügyeltek, hogy fiaik szintén írno pályára kerüljenek. Ebben a levélben Horemzaef említi egy bizonyos Senwosret fia

Senwosret papot, akinek elszámolása nem volt kifogástalan. A szűk írónoki rétegre emlékezve joggal gondolhatunk arra, hogy a pap a kormányzó egyik fia, de Horemzaef maga is ügyelt arra, hogy saját fiát a papok sorába felvegyék. Hérodotos és más görög íróknak azon megjegyzése, hogy a fiú követi atyját a hivatalban, már a Kr. e. 19. században érvényesülhetett. A Szép beszédű paraszt történetében a jellemző szociális összefüggést tömören így írták le:

„Ura miatt emlegetik a kisembert.”

Ezért előzi meg az atyja neve a fia nevét a leszármazás megjelölésekor, a beosztott pedig az úr testületéhez tartozik, amelyet az egyiptomi nyelvben a „test” szóval fejeznek ki, de a magasabb rangú felelős a rangban alacsonyabb tetteiért. Ez volt az egyiptomi felfogás a Középbirodalom idejében az isteni rendről, a Maatról.